

Det räcker inte att byta socialism mot kapitalism

Att åstadkomma demokrati är inte så enkelt som att byta ut marxismen-leninismen mot marknadsliberalism. Det är helt andra faktorer som främjar ett pluralistiskt samhällssystem, skriver statsvetaren Olle Törnquist.

Det ekonomiska och politiska sammanbrottet i öst samt liknande tendenser i flertalet socialistiskt inriktade u-länder står på dagordningen. Mycket skrivs om att krisen beror på monopolisering av ekonomin genom politiska ingrepp och brist på demokrati. Och det stämmer förstås. Men om vi vill bidra till att hållbara alternativ växer fram, måste vi också fråga vad monopoliseringen och bristen på demokrati i sin tur beror på. Därom skrivs både ~~mycket~~ och mindre övertygande. Det verkar snarast som om de flesta helt enkelt vill ersätta Marxismen-Leninismen med en annan och minst lika mekanisk ML-rörelse, den Marknads-Liberala.

I fråga om Östeuropa är det vanligast att som t ex Assar Lindbeck (DN debatt 20/1-90) betona bristen på inte bara marknader, utan även på privat företagsamhet. Följaktligen rekommenderas snabb övergång till kapitalism.

När stagnationen i socialistiskt inriktade u-länder diskuteras är diagnosen snarlik. I ett flertal sammanhang, t ex i SIDA Rapport, har både sakkunniga och politiskt ansvariga för svenskt bistånd hävdat att u-ländernas mer eller mindre välmenande och revolutionära samhällsbyggare varit för optimistiska. Med östeuropeiska textböcker i handen och även svenskt bistånd i ryggen har de struntat i effektivitetsfrågor och grundläggande realiteter på varu- och kapitalmarknader samt kört över privata affärsmän, självägande bönder m fl. Nu är en så kallad strukturell anpassning till den bistra verkligheten lika ofrånkomlig som när ett

statligt understött företag är efter år gått med förlust och till sist måste rekonstrueras. Detta blir inte mindre korrekt för att det påtvingas u-länderna av organ som Internationella Valutafonden och drabbar de redan svaga mycket hårt.

Parallellt är det, säger såväl Världsbanken som Sida, angeläget att man satsar på det privata näringslivet samt på enskilda initiativ inom enskilda organisationer som står vid sidan av den ofta hopplösa statliga administrationen, för att på så vis skapa förutsättningar för ett mer pluralistiskt samhällssystem. Det finns inga genvägar till utveckling och demokrati.

Denna typ av förklaring och recept är inte helt övertygande. Visst kännetecknas krisen av monopolisering av ekonomin på politisk väg och av brist på folkstyrelse. Men för det första är detta inget som enbart orsakas av statsocialism och som står i motsättning till kapitalism. Efter händelserna på den Himmelska Fridens Torg torde det stå klart för envar, att Kinas sedan flera år applåderade avreglering och de facto privatisering av viktiga delar av ekonomin, inte alls gjorde slut på misskötsel och korruption eller främjade folkstyrelse; tvärtom accentuerades dessa problem. Inte ens om vi granskar utvecklingen i kapitalistiska skolexempel som Singapore, Sydkorea och Taiwan – för att inte tala om länder som Indonesien – kan vi med bästa vilja i världen säga att satsningen på marknadsekonomi och privat företagsamhet i sig motverkat att t ex politiker och affärsmän växt samman, samt främjat demokrati. Här, liksom i statsocialistiska länder, är det istället folkliga rörelser som tvingat fram vissa eftergifter i demokratisk riktning. Politiskt och militärt grundade monopol på vitala produktionsfaktorer har snarast varit en förut-

sättning för denna framgångsrika väg till kapitalism, som Valutafond och Världsbank m fl, fortfarande livligt rekommenderar andra u-länder, medan folkliga rörelser alltså får slåss på kniven redan för blygsamma demokratiska rättigheter.

För det andra förefaller det mig förhastat att med planekonomins haveri som tillhygge döma ut behovet av omfattande övergripande planering. En i jämförelse med öststaterna väl så kommandoinriktad statlig inblandning har faktiskt legat bakom nästan samtliga kapitalistiska mirakel i den tredje världen; speciellt där det växer som mest, i Fjärran Östern, där Hongkong är det enda undantaget. Om vi sedan undrar om inte sådant kan ske i mer demokratiska former, bör vi under alla omständigheter utveckla en politisk-ekonomisk analys som ägnar maktförhållanden, stat och styrelseformer större uppmärksamhet än förenklade ekonomiska modeller av socialism respektive kapitalism.

För det tredje råder det visserligen bred enighet både bland engagerade forskare och politiskt aktiva om behovet av att bli främja marknader och oberoende folkliga rörelser samt motverka både privata och statliga monopol. Men samtidigt måste det sägas, att redan det sätt på vilket dagens strukturanpassningsprogram påtvingas folk och regeringar ofta underminerar redan de mest elementära förutsättningar för demokratisk utveckling.

Dels hotas fortfarande flertalet sant strukturella reformer som är en förutsättning för utveckling och som i flera fall genomförts om än ofullständigt, som mer jämlik sjuk- och hälsovård samt utbildning och grundläggande jordreformer. Detta bidrar dessutom till att stora grupper av människor söker materiellt skydd och alterna-

tiva ideologier inom t ex etniska och religiösa grupperingar, vilket genererar explosiva motsättningar som politiker och affärsmän inte är sena att manipulera.

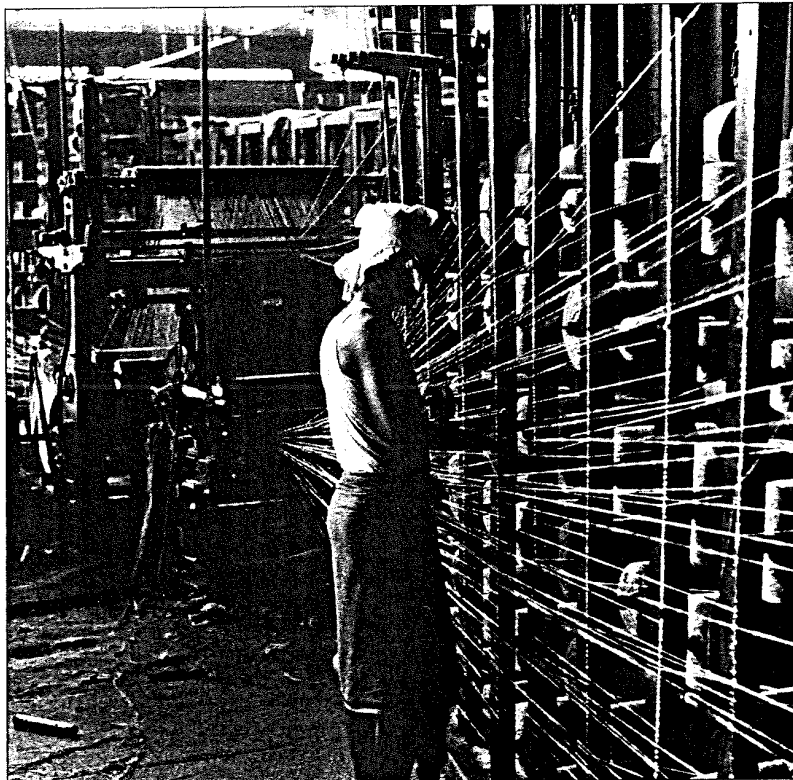
Dels håller västerländska regeringar och deras biståndsorgan på att återfalla i gamla imperialistiska mönster, genom att diktera vilket samhällssystem och vilken ekonomisk politik som u-länderna ska hålla sig till. Alternativt passerar man helt enkelt förbi de nationella organen genom att istället satsa på lämpliga privata organisationer. Många regeringar och kommuner må vara illa styrda och befolkade av korrupta och mer eller mindre självutnämnda ledare, men det gäller flera av de privata organisationerna också. Och statliga organ har medborgarna i varje fall en chans att påverka och ta strid om – medan detta är svårare då det gäller många av de privata organisationerna och näst intill omöjligt vis-a-vis Sida eller Valutafonden.

Slutligen innebär ofta stödet till de mäktiga krafter i och utanför u-länderna som verkar för så kallad strukturanpassning, att man helt enkelt kör över de breda folkliga rörelser bland arbetare, bönder och kvinnor som försöker hävda folks grundläggande ekonomiska och mänskliga rättigheter. Till yttermera visso är dessa just de krafter i samhället som kan driva fram en demokratisk samhällsutveckling – ungefär som arbetar- och kvinnorörelserna gjorde en gång i Sverige.

A andra sidan indikerar erfarenheter från kommunistiskt ledd politisk kamp, som jag länge forskat i med utgångspunkt från Indonesien och Indien, att även gängse marxistisk analys har svårt att klarlägga de grundläggande orsakerna till politisk monopolisering av ekonomin och brist på folkstyre. Flertalet teorier fokuserar grundläggande maktproblem genom att fråga vem som kontrollerar produktionsmedlen och hävdar att om producenter själva bemäktigar sig dessa så kommer både ekonomisk utveckling och demokrati att främjas. Om t ex herremännen berövas jorden så kan bönderna öka produktionen och styra sig själva.

Ett viktigt problem är emellertid att marxistiska analyser ofta negligerat kontrollen av de produktionsmedel som formellt sett varit i allmän ägo; t ex hur statlig eller kommunal jord kontrolleras. Dessutom har betydelsen av produktionsfaktorer som inte är direkt knutna till själva produktionsprocessen – utan kontrolleras och regleras av politiker, administratörer, affärsmän och andra via stat och marknad – kommit på undantag; t ex kontroll och reglering av bevattningsanläggningar, krediter, utsäde, konstgödsel, transporter och marknadsföring.

Marxismen har helt enkelt saknat en ana-

Folkliga demokratiska rörelser behövs för att styra staten, vare sig den är socialistisk eller kapitalistisk.

Foto: Heldur Netocny

lys dels av hur samhället styrs politiskt och ekonomiskt, och dels av de styrande gruppernas egna socio-ekonomiska bas samt möjligheter att direkt och indirekt exploatera producenter. Som jag indikerat kan en sådan analys utvecklas på marxistisk grund, men hittills har bristerna gjort det svårt att förklara den betydande makt som politiker och administratörer i statligt ledda, socialistiskt men faktiskt också kapitalistiskt orienterade, samhällen kunnat tillskansa sig genom odemokratisk kontroll och reglering av diverse produktionsresurser, även då dessa formellt varit i allmän ägo.

Om vi, som Valutafondens analytiker eller professor Lindbeck, förlitar oss till förenklade ekonomiska modeller av socialism respektive kapitalism, är det alltså naturligt att ställa sig bakom de många grupper i både öst och syd som idag önskar sig, inte bara friare marknader, utan även privat äganderätt till produktionsmedel som hittills monopoliserats av politiker, administratörer och deras förtrogna affärsmän. Men som vi sett är övergång till kapitalism inget som i sig tacklar de allmänt accepterade problemen med politisk monopolisering av ekonomin och begränsat folkstyre. I värsta fall kan därför stöd till en sådan utveckling istället motverka det så kallade demokratimålet för svenskt bistånd.

Om man däremot förlitar sig på en politik-ekonomisk analys av hur politisk monopolisering av ekonomin kan uppstå både under statssocialism och kapitalism är det istället rimligt att stödja de sociala rörelser som, oavsett ekonomiskt system, vänder sig mot precis dessa monopolproblem. Detta är folkliga rörelser som ibland minner om våra egna och som allt oftare finner det nödvändigt att förena försvar av vanliga människors levnadsstandard med kampen för en utvidgad demokrati i bemärkelsen reellt självständiga medborgares jämlika styre av de samhällsresurser folk skapar och brukar gemensamt.

När bistånd planeras och bedöms brukar bl a antropologer och ekonomer kallas in för att klargöra de sociala och ekonomiska sammanhang man griper in i. Med tanke på att de svenska biståndsmedlen också ska främja demokrati vore det åtminstone rimligt att skilda insatser granskades även av brett inriktade politiska vetenskapare för att se till så att folklig kamp för demokrati i varje fall inte motverkas. Sådana analyser skulle samtidigt ge oss underlag till ökad allmän medvetenhet om dessa frågor och fördjupad diskussion.

OLLE TÖRNQUIST
statsvetare i Uppsala